

МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНЯ

1. Василь Гроссман про долю євреїв України⁷

Злочинно вбиті старі ремісники..., злочинно вбиті ломові візники, трактористи, шофери, дроворуби; злочинно вбиті водовози, мірошники, пекарі, кухарі; ...злочинно вбиті вчені бактеріологи й біохіміки...; злочинно вбиті бабусі, які вмiли в'язати шкарпетки й випікати печиво, варити бульйон і робити штрудель з горіхами та з яблуками, і злочинно вбиті бабусі, які не були великими господарками, – вони вмiли тільки любити своїх дітей і дітей своїх дітей; злочинно вбиті дружини, які були вірні своїм чоловікам, і злочинно вбиті легковажні дружини; злочинно вбиті гарні дівчата... студентки й веселі школярки; злочинно вбиті некрасиві й дурні; злочинно вбито горбунів; злочинно вбиті співачки; злочинно вбиті сліпі; злочинно вбиті глухонімі; злочинно вбиті скрипалі й піаністи; злочинно вбиті трирічні й дворічні; злочинно вбиті восьмидесятирічні старі з катарактами на мутних очах, з холодними прозорими пальцями й тихими голосами... і злочинно вбиті діти, які жадібно смоктали материнські груди до останньої своєї миті. Всі злочинно вбиті, багато сотень тисяч, мільйон євреїв на Україні.

Д л я н о т а т о к

⁷ Гроссман В. На еврейские темы. Избранное в 2-х тт. – Иерусалим: Библиотека Алия, 1990. – Т. 2. – С. 335-338.

2. Карти

Карта нацистських таборів смерті.

3. Мовою цифр

Нацисти створили 1634 концентраційних таборів, 900 трудових. Декілька таборів, розташованих на території Польщі, отримали зловісну назву «таборів смерті» (Vernichtungslager): Аушвіц-Біркенау, Майданек, Треблінка, Белжец, Собібор, Хелмно. Табори смерті виконали вирішальну роль у знищенні єврейського населення Європи.

Хелмно – табір, де винищення в'язнів відбувалося за допомогою вихлопних газів у спеціальних автомашинах («душогубках»). Процес знищення відбувався з 7 грудня 1941 р. до березня 1943 р. і з квітня 1944 р. до січня 1945 р. Знищено було понад 320 000 осіб, з них до 98% євреї.

Белжец – створений як табір примусової праці на початку 1940 р. З лютого-березня 1942 р. у табір почали звозити євреїв Польщі та України з метою винищення у газових камерах. Процес знищення тривав до грудня 1942 р. У 1943 р. нацисти ліквідували сліди злочинів (спалювали трупи, саджали дерева тощо). У таборі було знищено понад 500 000 євреїв і 2 000 ромів (www.belzec.org.pl).

Собібор діяв з травня 1942 р. до середини жовтня 1943 р. Використовувався з метою знищення євреїв з Польщі, Західної України, Чехословаччини, Австрії, Нідерландів, Бельгії, Франції. Знищено понад 250 000 євреїв, а також декілька тисяч військовополонених та ромів (www.muzeum.wlodawa.metronet.pl/index_sobibor.htm).

Треблінка – створений навесні 1941 р. як трудовий табір. Відділення Треблінка-2, що було створене з метою винищення євреїв, почало діяти з кінця травня 1942 р. Масове знищення з використанням газу відбувалося там з 23 червня 1942 р. по 2 серпня 1943 р., коли у таборі спалахнуло повстання єврейської підпільної організації. Після цього у жовтні 1943 р. нацисти знищили табір. Загальна кількість загиблих у таборі 870 000 чол., переважна більшість – євреї, а також понад 2 000 ромів.

Майданек засновано в жовтні 1941 р. спочатку як табір примусової праці та військовополонених. Масове знищення почалось у 1942 р. Загальна кількість жертв – 80 000 людей, з них понад 60 000 євреїв. Табір ув'язнених звільнила Червона армія у липні 1944 р. (www.majdanek.pl).

Аушвіц був заснований як концентраційний табір. У липні 1940 р. до нього прибув перший транспорт з польськими політичними в'язнями. Згодом були засновані Аушвіц-II (Біркенау) і Аушвіц-III (Моновіц). Масові знищення в'язнів у газових камерах у Біркенау почалися з 1942 р. Загальна кількість жертв у таборі у 1940-1945 рр. оцінюється від 1 100 000 до 1 500 000 чол., з них переважна більшість євреї, яких відправляли до газових камер одразу після прибуття. В'язні табору були звільнені Червоною армією 27 січня 1945 р. (www.auschwitz.org.pl).

4. Фотографії

© USHMM, courtesy of Instytut Pamięci Narodowej

Фото 5.1. Єврейським жінкам та дітям наказано роздягнутися перед розстрілом (м. Мізоч, Рівненська обл., 14 жовтня 1942 р.)

© Yad Vashem, Film and Photo Archive (1806/2)

Фото 5.2. Зруйнована синагога після «Кришталеві ночі», 9-10 листопада 1938 р.

Фото 5.3. Наказ євреям Харкова.

Фото 5.4. Наказ євреям Феодосії.

5. Погляд дослідника⁸

Голокост – супроводжувався найбільшим і найвитонченішим пограбуванням у всій світовій історії. У 30-ті роки нацистська держава відібрала у євреїв все, що можна: квартири, будинки, предмети мистецтва, побуту і родинні цінності. (...) Банки і підприємства, якими володіли євреї, також були конфісковані. Намагаючись врятувати своє майно, люди пересилали готівку, страхові поліси, дорогоцінності за кордон, переважно у Швейцарію. Нацисти до останньої нитки грабували тих, кого депортували у концентраційні табори. Всі особисті речі: одяг, взуття, окуляри, дитячі візочки – конфісковувалися негайно після прибуття. Багато з награбованого відправляли до Німеччини для роздачі німецькому населенню.

Вони грабували навіть трупи своїх жертв. Жіноче волосся, зрізане до чи після газових камер, йшло на виготовлення теплих шкарпеток і ковдр для екіпажів підводних човнів. Вирвані золоті зуби переплавлялися. Попіл з крематоріїв використовувався як сільськогосподарські добрива.

6. Погляди очевидців: етапи знищення у таборі смерті Аушвіц-Біркенау⁹

Прибуття транспорту з євреями

Був недільний полудень. По суті у нас був вихідний. Раптом наказ: 50 чоловік на розвантажувальний майданчик. Ми прийшли на майданчик, але ешелону не було, ми чекали. Зненацька ми побачили ешелон, що наближався. На вагонах стояли есесівці й безперервно стріляли всередину. Коли вони згодом відкрили вагони, нам назустріч випали люди, які задихнулися, з великими головами. Мертві, тяжкопоранені, діти лежали внизу, затоптані на смерть. Люди були напхані до вагонів. Стояла спека, думаю 30 чи 35 градусів. Для нас це було пекло. Люди були важкі – нам доводилося вантажити у вантажівки померлих так само, як і живих, і тяжкопоранених. Як тільки ешелон було розвантажено, підійшов наступний. Так тривало безперервно два дні. Лише мертві й тяжкопоранені.

Норбет Лоппер,
віденський єврей, депортований в Аушвіц у 1942 р.

⁸ Див.: Передайте об этом детям вашим... История Холокоста в Европе. 1933–1945. – М.: Текст, 2001.

⁹ Фрагменти спогадів подаються за виданням: *Кноп Г.* Холокост. Неизвестные страницы истории / Пер. А. Дмитришин. – Харьков: Книжный клуб, 2007. – С. 191, 205, 212, 195.

Селекція

Після того, як у 1942 р. було побудовано два перші великі крематорії (два інших були готові півроку потому), розпочалися масові перевезення з Франції, Бельгії, Голландії та Греції. При цьому застосовувався такий метод: ешелони прибували до побудованого спеціально для цього перону з трьома залізничними коліями, розташованими безпосередньо між крематоріям, складами речей ув'язнених і табором Біркенау. Відбір працездатних і здача багажу відбувалися тут же, на пероні. Працездатних відправляли до табору, а тих, які підлягали знищенню – в один із крематоріїв.

...Зокрема, полонені в ешелонах із Бельзеца, оскільки багато хто були родом зі сходу, знали, що їх, імовірно, везуть на знищення. Для ешелонів із Бельзеца посилювалися заходи безпеки, людей ділили на невеликі групи, а потім ці групи розподілялися по різних крематоріях, щоб уникнути заворушень. Есесівці створювали щільний ланцюг і силою тиснули тих, хто чинив опір, у газові камери. Проте так траплялося рідко, оскільки заспокійливі заходи спрощували процедуру.

*Рудольф Гесс, комендант Аушвіцу,
післявоєнні записи під час ув'язнення*

Отруєння у газових камерах

Позаду кожного транспорту їхала машина «швидкої допомоги» Червоного Хреста. У цій машині містився газ, який називали «Циклон». Він був у вигляді синьо-зелених кристалів. Коли транспорт прибував на місце, люди повинні були роздягатись у роздягальні – вони нібито йшли митись. Приміщення, де відбувалось убивання газом, були замасковані під душові. Коли люди входили в ці приміщення, спершу нічого не помічали. Вони справді думали, що йдуть митись. Але коли в кожному приміщенні всередині вже була половина чи дві третини, вони помічали, що щось не так. Там не було ні води, ні душового приладдя, і починалося деяке занепокоєння. Німецький обслуговуючий персонал грубо заштовхував їх палицями, бив і заштовхував. Коли бункер було наповнено, вони брали з машини «швидкої допомоги» «Циклон» і через віконце закидали його до приміщення. Його кількість залежала від того, скільки людей перебувало в цьому приміщенні, але здебільшого вони закидали по дві банки. Люди дихали й жадібно ловили повітря, й під впливом вологи, що з'являлася від дихання, «Циклон» випаровувався. Природно, люди його вдихали. Таке убивання газом тривало десь 20-30 хвилин.

*Хенрік Мандельбаум,
польський єврей, член зондеркоманди Біркенау*

7. Американський історик Рауль Гілберг¹⁰

...Більшість людей, які служили в айнзацгрупах, були людьми вільних професій. Серед них можна знайти фізика, професійного оперного співака, чимало адвокатів. Вони не були хуліганями, злочинцями. Більшість із них можна віднести до інтелектуалів, багато кому було за тридцять. Не викликає сумніву, що вони були зацікавлені у владі, успіху й популярності. У всякому разі, ніщо не свідчить про те, що хто-небудь із них готував себе до служби в айнзацгрупах. Нам лише відомо, що всі вони принесли на службу свої здатності та свій життєвий досвід і, будучи інтелігентними, мислячими людьми, безумовно, змогли принести чималу користь своєму підрозділу. ...Вони перетворилися на ефективних убивць.

8. Німецький філософ Ханна Арендт

Найтривожніше в персоні конформіста Ейхмана в тому, що він нічим не відрізнявся від багатьох, які з німецькою педантичністю слідували злочинним нацистським законам, і що ці багато хто були зовсім не збоченцями або садистами, а страшно й жахаюче нормальними людьми... Обиватель – це сучасна масова людина... Він настільки відокремив приватне від суспільного, професійне від сімейного, що навіть у собі самому не може виявити зв'язки між тим й іншим. Якщо його професія змушує його вбивати людей, то він не вважає себе вбивцею саме тому, що робив це не з щиросердечної схильності, а зі службової необхідності. З особистої схильності він і мухи не скривдить¹¹.

9. Український філософ, історик, культуролог Мирослав Попович¹²

Говорячи про банальність зла, Ханна Арендт аналізує діяльність фашистських карателів під час Голокосту – ці злочини коїли нібито нормальні люди, які приходили на роботу, підписували якісь папери, кудись посилали підлеглих... Власне, військові злочинці навіть не відчували, що змістом цієї бюрократії може бути феноменальне зло, – так на погляд Ханни Арендт. Я б такої формули не прийняв, тому що вона не стосується передовсім реальних виконавців зла.

¹⁰ Цит. за: Вайц И. Катастрофа европейского еврейства. Учебное пособие Открытого университета Израиля. – Ч. 7. Катастрофа еврейства Советского Союза. – Тель-Авив: изд-во Открытого университета, 2000.

¹¹ Цит. за: *Arendt H. Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil* (1963).

¹² Дзеркало тижня, листопад 2004 року. – <http://www.zn.kiev.ua/ie/show/521/48314/>

Коли я був маленький, в окупованому місті Заслав нам із друзями трапилося підслухати, як поліцаї, повернувшись із розстрілу євреїв, обговорювали між собою те, що сталося. Ми сиділи як заворожені, я дотепер пам'ятаю кожне слово. Там було двоє дядьків років по сорок, які явно отримували задоволення від права карати на смерть безневинних людей. І лише хлопець років вісімнадцяти сидів якийсь прибитий – вочевидь усе це для нього було вперше, він тільки вчився. Сказати, що зло було для них банальністю, аж ніяк не можна. Ні для кого не може бути банальністю вбивство людини. Зло – це ніяк не банальна річ, але дієва, коли чужі страждання дають комусь насолоду. Або принаймні дехто виграє на тому, що хтось страждає. Можливо, він байдужий до чужого горя. Власне, певна злостивість притаманна кожній людині – спрацьовує такий собі принцип «хай би в сусіда корова здохла», але такий акцент не дає нам картини внутрішнього світу людини, яка відвертого зла не коїть. ...Це і є баналізація зла – коли люди звикають, що жити можна за двома несумісними моральними кодексами, за подвійними стандартами.

Взагалі, найстрашніше у житті – коли зло так чи інакше баналізується. Коли стає нормально і звично, що у якійсь «позаштатній» ситуації можна когось катувати.

10. Мовою цифр¹³

Кількість померлих від голоду (в Україні у 1932–1933 рр.) неможливо точно підрахувати. Різні дослідники називали цифри від 2,5 до 8 млн. жертв. За підрахунками Р. Конквеста, від голоду померло 5 млн. селян в Україні і ще 2 млн. за її межами. На початку 90-х років Станіслав Кульчицький (Україна) і Сергій Маскудов (США) спробували уточнити ці цифри на підставі щойно розсекречених матеріалів радянської демографічної статистики. За їхніми оцінками, прямі втрати від голоду 1933 р. в Україні коливаються в діапазоні від 3 до 4,5 млн. осіб, повні втрати (з урахуванням зниження народжуваності) – від 4,4 до 6 млн. Дослідники дійшли висновку, що те, що скоїлося в Україні на початку 30-х років, за своїми масштабами перевершує всі відомі людству випадки геноциду.

11. Український вчений та громадський діяч Іван Дзюба про ціну Голодомору¹⁴

Кон'юнктура на світовому зерновому ринкові була несприятлива, ціни низькі, і вся виручка за проданий по демпінгових цінах хліб становила в 1933 р. 389 млн. карб. («Правда», 28 октября 1988 г.) Якщо взяти число жертв голоду за 8 мільйонів чоловік (ця цифра називається найчастіше), то виходить, що кожна людська смерть – страшна смерть у голодних муках – дала Йосифу Віссаріоновичу 50 карбованців.

¹³ Зайцев Ю. Історія України. – Львів, 2002. – С. 285.

¹⁴ Дзюба І. Пастка. Тридцять років зі Сталінім. П'ятдесят років без Сталіна. – К., 2003. – С. 51.